

ÚVOD POJEDNÁVAJÍCÍ O PRAVIDLECH, PODLE NICHŽ SE ODEHRÁVÁ KOMUNIKACE MEZI VZDĚLANCI; KAPITOLA, KTEROU NELZE V ŽÁDNÉM PŘÍPADĚ PŘESKOČIT

Pokud jsme v první části vyložili vědění, pak v této druhé části je tématem znalost. Předtím jsme mluvili o poznatcích, teď se budeme zabývat pravidly, jak je užívat. Avšak pravidla jsou na rozdíl od poznatků, které jsou nasnadě, skrytá. Jen zřídka jsou pojmenována, protože vzdělanost je rovněž sociální jev, v němž se rozlišuje ten, kdo je uvnitř, a ten, kdo stojí vně. Tato příručka by tedy měla být první, jež tato pravidla pojmenuje.

Máme-li těmto pravidlům porozumět, musíme se ptát: Co je vzdělanost? Na takovou otázku může být více odpovědí. Zde je několik návrhů:

Vzdělaností se nazývá propracované pochopení vlastní civilizace.

Kdyby kultura byla osobou, jmenovala by se Vzdělanost.

Vzdělanost byla ideálem novohumanistického pojetí výchovy, jemuž v minulosti vtisklo jeho charakteristické rysy zejména německé měšťanstvo. To však se svým důrazem na niternost jako projekt civilizace, jímž se lišilo od politického humanismu Anglosasů, selhalo tváří v tvář národním socialistům, a proto se zejména přičiněním studentského hnutí stalo nedůvěryhodným.

Vzdělanost je důkladná znalost hlavních rysů dějin naší civilizace, velkých filozofických a vědeckých projektů, stejně jako forem umění, hudby a literatury a jejich stěžejních děl.

Vzdělanost je uvolněný a vycvičený stav ducha, který se dostavuje tehdy, když jsme kdysi všechno věděli a potom zase všechno zapomněli: „Zapomínám většinu toho, co jsem přečetl, stejně jako většinu toho, co jsem snědl; ale i tak toho vím hodně a obojí mi pomáhá udržovat ducha i tělo.“ (Georg Christoph Lichtenberg)

Vzdělanost je schopnost účastnit se konverzace s kultivovanými lidmi a nepůsobit přitom nevhodně.

Vzdělanost se řídí ideálem všeobecného utváření osobnosti v protikladu k praktickému vzdělání specialistů.

A toto je definice vzdělanosti z Brockhausu: „Proces a výsledek duchovního formování člověka, při kterém člověk jakožto bytost, jež není pevně určena svými instinkty, dospívá skrze konfrontaci se světem a kulturními obsahy k plnému uskutečnění svého lidství, ke své *humanitas*.“ Pak následují hesla „Vzdělanost a její překážky“, „Vzdělanostní rozdíly“, „Vzdělávání a jeho celkový plán“, „Nouzový stav vzdělanosti“, „Vzdělanostní politika“ a „Vzdělávací dovolená“.

Synonymický slovník Encyklopedického nakladatelství v Lipsku z roku 1973 uvádí pod heslem „Vzdělanost“ pojmy: „kultura, sečtělost a způsoby“. V angličtině se vzdělanost nazývá *liberal education*, slovo „vzdělaný“ překládá slovník jako *educated, cultured, well-bred*. Ve francouzštině se mluví o *culture générale*, mezera ve vzdělání se nazývá přímo „ignorance“ anebo *lacune dans les connaissances*, zatímco „vzdělaný“ se překládá jako *cultivé* či *lettré*. V latině se vzdělanost nazývá *mentis animique informatio, cultus* anebo *eruditio*. Řecky je vzdělanost *paideia* a v ruštině je to *obrazovanije*.

Vzdělanost je tedy složitý předmět: ideál, proces, souhrn znalostí a schopností a duchovní stav. Stav se dají popisovat adjektivy. V němčině bychom mluvili o člověku vzdělaném, ale také kultivovaném. Opakem je nevzdělaný, v angličtině *uneducated*, ve francouzštině *inculte*.

Podíváme-li se ovšem na společenskou realitu, můžeme konstatovat, že vzdělanost je nejen ideál, proces a stav, nýbrž rovněž sociální hra. Cíl této hry je prostý: jevit se jako vzdělaný, a nikoli jako nevzdělaný. Ale to je již dáno pravidly. Kdo si od malička nenavykl na toto vzdělávání hrou, má později potíže naučit se pravidla. Proč? Protože je člověk už musí znát, aby se mohl cvičit. Do klubu vzdělanosti je přijat jen tehdy, pokud již hru ovládl, ale hrát se může naučit jen v klubu.

Je to nespravedlivé. Ale proč je tomu tak?

Protože vzdělávání hrou je „hra s předpoklady“. V sociálním styku každý o každém předpokládá, že je vzdělaný, a druhý předpokládá, že se o něm právě toto předpokládá.

Tyto předpoklady jsou formou úvěru. V morálce je to zcela běžné;

zde se předpokládá, že normou je obecná slušnost. Bylo by nemístné ptát se na nějakém večírku:

„Řekněte, pane doktore Isebrechte, dopustil jste se už někdy loupežného přepadení? Ne? Ani znásilnění?“

Obdobně je i na vzdělanost uvaleno tabu tematizace. Je tedy nemístné zkoušet vzdělanost svého protějšku jako při nějakém kvízu, například pomocí otázek:

„Kdo postavil chrám ve Florencii? Cože, vy to nevíte? A to byste chtěl maturitu?“

Toto tabu tematizace tvoří široký a neostrý lem nejasnosti kolem toho, co má vzdělaný člověk vědět a co vědět nemusí. Na této vratké půdě se pak každého zmocňuje obecná nejistota, jež vede k novým předpokladům a zákazům tematizace. Odtud pak vyplývá nová definice:

Vzdělanost je název sociální hry, pro kterou jsou charakteristická zvýšená očekávání a očekávání očekávání, pokud jde o kulturní vědění spoluhráčů; je jim zapovězeno očekávání a očekávání očekávání tematizovat. Jejich obratnost spočívá v tom, že se po těchto očekáváních pídí a současně je naplňují, anebo, pokud se jim to nedaří, nedávají to druhým znát.

Výsledkem je, že ve vzdělanosti se stejně jako v lásce stávají očekávání nerealistickými, protože nesmí být ověřována. Tím se určité otázky tabuizují. V oblasti vzdělanosti je třeba v případech pochybností předpokládat, že člověk něco prostě vědět musí, a tedy se na to nelze ptát.

Je myslitelné, že na večírku vyneseme prosbu: „Promiňte, mohl byste mi vysvětlit druhý princip termodynamiky, nikdy jsem mu nerozuměl.“

Někteří z hostů pak potěšeně zvolají: „Já také ne,“ a všude bude plno smíchu, neboť druhý termodynamický zákon nepatří ke vzdělanosti. Ale položte třeba otázku:

„Van Gogh, van Gogh, není to ten centrforvard v holandském fotbalovém mužstvu, který při posledním mistrovství světa zlomil nos německému brankáři?“

Pokud vaše vážnost přesvědčí vaše posluchače o tom, že jste nechtěl žertovat, na jejich tvářích se objeví ohromení a napříště se styku s vámi budou vyhýbat.

Tím se dostáváme k další definici.

Vědění, které patří ke vzdělanosti, spočívá ve znalostech, na které se nesmíme ptát.

Ohromení, které vzbudila vaše otázka na van Gogha, nesmíte mylně chápat jako vzdělaneckou povýšenost. Spíše je to bezmoc vašich společníků vůči někomu, kdo porušil předpokládaná pravidla. A to je ochromuje: plynulý tok konverzace náhle naráží na zeď bezradnosti. Každá odpověď by vás urazila a označila jako člověka stíženého leprou. Uvedme alespoň pár příkladů takových nemožných odpovědí:

„Nikoli, drahoušku, ten van Gogh, o kterém mluvíme, byl malíř.“

To je naprosto přímá odpověď, je z ní cítit *common sense*, avšak ve skutečnosti je to smrdutá bomba, která dává najevo, že jste nevzdělaný balík a že se s vámi musí zacházet jako s vyvrhelem.

Jiná odpověď by zněla:

„Nejsem si jist, avšak ve fotbale se přirozeně nevyznám tak dobře jako vy.“

To by mohlo stačit a u ostatních přítomných by to vyvolalo tiché chichotání. Teď se vyjímáte jako fotbalový chuligán, který sice ví vše o tomto primitivním sportu, ale nic o evropském umění.

Třetí varianta odpovědi by mohla podle schématu Rádía Jerevan vypadat takto:

„V zásadě ano, ale nebyl to nos, nýbrž ucho, a nezlomil ho brankáři, nýbrž urázl si ho sám.“

To by způsobilo tichý smích mezi přítomnými a vy byste ve svých rozpacích vypadal jako trouba.

Protože však zdvořilost takové odpovědi zapovídá, jsou přítomní celí zaražení a cítí se zahnáni do kouta. Nepřišel jste o svou dobrou pověst, protože vyšla najevo nějaká mezera ve vašem vzdělání, nýbrž protože jste porušil pravidla a odkryl zamlčené předpoklady hry. Donutil jste partnery k tomu, aby vyhrabali a vyslovili to, co latentně spočívá v milostivém příšeří nevysloveného. Proč by to však mělo působit tak rušivě? Proč je to tak trapné, když se vysvětlí pravidla a řekne nahlas, co má každý vědět? Proč je to tak špatné, když se z úkrytu vyženou mlčky uznávaná pravidla hry mezi vzdělanci?

Je to prosté: protože tato pravidla nemají žádné zdůvodnění.

Ani ti vzdělanější vám nedokážou říci, proč patří van Gogh mezi kanonické malíře, zatímco Fritz von Uhde je znám pouze znalcům,

třebaže jeho *Ženy loupající brambory* působí neméně expresivně než *Jedlíci brambor* Vincenta van Gogha. Avšak to, že jednoho znát musíme a druhého nikoli, je součástí určitého předchůdného srozumění, které svou mocí vytváří společenství.

To nás přivádí k další definici: Vzdělanost je společenství víry a vyznání této víry zní následovně:

Věřím v Shakespeara a Goetha a v kanonická díla, kterým se dostalo uznání na nebi i na zemi. Věřím ve Vincenta van Gogha, Bohem povoláního portrétistu, narozeného v Groot-Zundertu u Bredy, který dosáhl své zralosti v Paříži a v Arles, který se sbratřil s Gauguinem a rozešel se s ním, trpěl a zešílel a spáchal sebevraždu, vystoupil na nebesa, kde sedí po pravici Boha, odkud jednou přijde, aby rozsoudil, kdo jsou znalci a kdo šošáci. Věřím v moc kultury, věčný život génia, svatou církev umění, společenství vzdělanců a bezčasé hodnoty humanismu pro celou věčnost. Amen.

A právě proto, že jde o společenství víry, existují rovněž kanonické texty. Slovo „kánon“, jež je odvozeno z řeckého slova označujícího „rákosku“, znamená „pravidlo“ (pravidlo je třeba vtlučovat do hlavy rákoskou) a poté i spisy, které se pokládaly za přímé zjevení Boha a ve svém úhrnu vytvořily Písmo svaté. Stejně tak existují i kanonické spisy v náboženství vzdělanosti.

To, co je kanonické dnes, nebylo ovšem ustanoveno papeži a církevními otci, nýbrž vytříbilo se postupnou evolucí, která stále pokračuje. Lze ji sice ovlivňovat, nikoli ale řídit. Vědění, jež je náplní vzdělanosti, je výsledek dlouhé sedimentace, je to usazená moréna, to, co obstálo v rozpouštědle všeobecné shody. A pokud se o této shodě nepochybuje stejně tak, jako se nepochybuje o ústředních člancích náboženství, má sílu vytvořit společenství.

Následkem toho je dělení lidí na ty, kdo patří „dovnitř“, a na ty, kdo jsou mimo, poněvadž určitá skupina je s to vyprofilovat se pouze pomocí jasných hranic a z tohoto profilu pak odvozovat svou vlastní identitu i své ideály. A proto u těch, kdo stojí mimo, vzniká touha po tom, aby i oni byli uvnitř.

Současně však samozřejmá platnost kánonu vzdělanosti napomáhá i tomu, že jím lze snadněji otrásat. To je jen zdánlivý paradox, protože překlenuje rozpor spočívající v tom, že kánon má platit věčně, avšak

kultura se přesto musí vyvíjet. Pokud je tedy kánon zpochybněn nějakým alternativním programem, je jeho účinek o to rozvratnější, čím nekritičtěji vznáší nárok na svou platnost. Proto současná filozofie anebo současná literatura nemá většího nepřítele, než je budoucí filozofie a literatura. A se vzdělaností je to stejné. Normy jsou proto tak samozřejmé, že sama jejich tematizace působí jejich podvracení.

Čím je v náboženství víra, tím je v umění vkus; likviduje všechna zdůvodnění. *De gustibus non est disputandum*, o vkusu se nelze přít. Stejnou funkci plní ve vzdělanosti očekávání toho, že každý všechno ví.

K tomu je vyžadován rétorický terorismus, který neznalého člověka děsí. Na večírku akademických vzdělanců není neobvyklé, jestliže tu kdosi baví posluchače například následujícími poznámkami:

„Jak víte, je strukturalismus jen zakuklené novokantovství. Přirozeně se zeptáte, kde je potom transcendentální subjekt. Připouštím, třeba to už není žádný subjekt, ovšem transcendentální je určitě. A tedy se ptám: nejsou dějiny kultury nutně hegelianizací strukturalismu? I navzdory antihumanistickému obratu? A navíc prošlé jak směnka?“

Někteří posluchači budou přitom přemýšlivě přikyvovat hlavou, jiní budou důstojně mumlat „hmhmhm“ anebo vydají zvuk jako kráva, která se chystá bučet, ale nakonec si to rozmyslí. To vše znamená, že si to musí nechat projít hlavou, neboť myšlenka, kterou jsme právě slyšeli, je do té míry hluboká, že je třeba napřed ji pořádně zpracovat atd. Posluchači tím dávají najevo, že tyto poznámky samozřejmě pochopili. A tímto způsobem je všem zúčastněným skryto, že ve skutečnosti nemají ani nejmenší tušení, o čem byla řeč. Posluchači společně vyhloubili propast neznalosti, přes kterou mluvčí kráčí s takovou jistotou jako onen známý rytíř přes Bodamské jezero.

Pokud je ovšem někdo pocítil nutkání řečníkovi odpovědět, nikdy by neřekl: „O čem to vlastně mluvíte?“, byť by to naprosto zřetelně vyjadřovalo jeho pocity. Namísto toho by například poznamenal: „Od kantovství je k hegelianismu jen krok.“ Anebo by mohl říci:

„Kanta odděluje od Hegela celé světy.“ Anebo: „Což není sám Hegel zakuklený kantovec?“ A vyvolal by nadšení u řečníka a obdiv u posluchačů.

Hovor mezi vzdělanci není žádná výměna informací. Nic by nebylo

scestnějšího. Je to mnohem spíše cosi jako fotbalový zápas; ten, kdo odpověděl, dal přihrávku tomu, kdo mluvil. Chceme-li hrát fotbal, nepotřebujeme zkoumat míč, abychom se dozvěděli, je-li z kůže či umělé hmoty. A stejně tak nehrajeme fotbal ani tehdy, když je míč v zámezí anebo když s mužstvem probíráme smysl fotbalových pravidel.

Dobře hraje ten, kdo pozoruje hráče, který vede míč, a když jej má sám, přihrává mu. Materiál pro přihrávky se tak získává z příspěvků toho, kdo má slovo. V nouzi pak postačí pouhý reflex. Lze se tu chopit téměř každého slova a pouze k němu přidat otazník: „Prošla směnka? Zakuklený? Žádný subjekt, avšak transcendentální?“ Není bezpodmínečně nutné vědět, co to všechno znamená; naopak, když to nevíme, vypadá naše pozornost ještě opravdověji. Navzdory tomu se však přirozeně bez nějakého vědění tak úplně neobejdeme, chceme-li se této vzdělanostní hry zúčastnit. Tato hra má ale zcela určitou funkci a rovněž vlastní celkový výsledek.

Vědění vzdělců

Představme si, že před sebou máme šachovnici a partie se dostala do koncovky: bílý má kromě krále ještě tři pěšce, střelce, věž a koně; černý má dva pěšce, dva koně a dva střelce. Tak lze charakterizovat běžný stav vědění, typický pro vzdělanost.

Hráči jsou vzdělanci. Tak jako už přišli o většinu figurek, tak také zapomněli většinu z vědění, které je obsahem vzdělanosti. Ale figurky, které ještě mají, jim ve vzpomínce prostředkují určitý obraz toho, co jim chybí. Vědí tedy, co už kdysi věděli. A znalost šachů jim prostředkuje vědění, že počet kanonických figur každého hráče je dohromady šestnáct.

Spolu s figurkami neztratili vzdělanci ani znalost pravidel šachu. I když už jich mají jenom pár, mohou v koncovce hrát stejně dobře jako na začátku. Představme si teď, že náš známý, který se tak rozpovídal o strukturalismu a zakukleném novokantovství, je hráč šachu, který má ještě všechny figurky, zatímco jeho partner má už jen dámu. Když odhlédneme od toho, že v tomto případě nejde o to dát soupeři mat, podobá se ten, kdo hraje s dámou, onomu posluchači, jenž nemá potuchy o novokantovství, a přesto je schopen dobře se účastnit hry. Podobně jako nemůže hráč šachu, jemuž chybí figurky, vyvíjet žádnou

iniciativu, a proto všechny jeho tahy pouze zrcadí tahy jeho protivníka, tak se i partner v rozhovoru chytá informací, které mu dodává zapálený stoupenec novokantovství, a vrací mu je zpět, jakmile k nim přidal své reakce.

Přirozeně k tomu potřebuje jen minimální vědění, stejně jako hráč šachu potřebuje pouze dámu, aby mohl reagovat. Především však musí znát pravidla šachu, která by neznal, kdyby dříve v minulosti neprováděl tahy figurami, které má stále ještě k dispozici jeho soupeř.

Podstata vzdělanosti tedy nespočívá v pouhých informacích. Naopak tu, stejně jako v případě šachů, existuje směs skládající se z pravidel hry, informací a přehledu o tom, kam sahá hrací pole a jaká je hodnota figur. Díky tomu se pak může ten, kdo hraje vzdělanostní hru, rozpomenout na své ztráty a i navzdory chybějícím znalostem být stále schopen na hře spolupracovat. To vede k další definici:

Vzdělaný je i ten, kdo kdysi vzdělaný byl

Hru, při které se předstírá, nesmíme tedy rozhodně pokládat za předem prohraný bluf, třebaže vytržena ze souvislostí je od něčeho takového téměř k nerozeznání. Výstižnější je přirovnání k pokeru, v němž každý z hráčů předpokládá u ostatních obojí: že nemá vůbec nic, ale i to, že má v ruce *royal flush*. Avšak při hře mezi vzdělanci je zakázáno říkat: „Karty na stůl.“

Pokud s tímto pravidlem není začátečník obeznámen, mohl by ze svých pozorování vyvodit chybné závěry: jeho dojem, že „vzdělanci“ toho často moc nevědí a někdy nevědí vůbec nic, jej sice neklame a rovněž je pravda, že to jen zřídka přiznávají a namísto toho předstírají opak, avšak bylo by chybou odbýt to vše jako pouhé pokrytectví. Jistota, s jakou se zde blufuje, je naopak příznak toho, že ten, kdo blufuje, se v terénu vzdělání velmi dobře vyzná. Jako Sókratés, který ví, co neví. Možná to kdysi věděl a rozpomene se, když se s tím vytasí někdo jiný; anebo zná příslušný typ informací, podobně jako hráč šachu ví, jaké tahy může provádět kůň. Figury pro něho nejsou hory informací, nýbrž sada pravidel hry. Po způsobu indiánských jmen („Ten, který tančí s vlky“) bychom je mohli také pokřtít, takže kůň by se pak jmenoval „Ten, který skáče přes druhého a přitom se přesouvá na dvě pole před sebe a jedno do strany anebo naopak“. Ale to je velmi zdlouhavé, stačí říci „kůň“,

a znamená to totéž. Což je opět důvod, proč se při komunikaci na poli vzdělanosti užívá spousta zkratk. Jsou to rozpoznávací signály, které si vypracovává každý jazyk určité kliky, aby bylo možné odlišit ty, kdo jsou uvnitř, od těch, kdo jsou mimo, a k tomu slouží i citace. Dříve pro to existovala domácí německá zásoba z hory klasiků: „A uvnitř sídlí ta něžná paní“ citovala s patriarchální bohorovností při příslušné slavnostní příležitosti hlava rodiny ze Schillerovy *Písně o zvonu*. Dnes bychom ji označili za cosi, co je „megaout“, což je neklamné znamení, že starý kánon vzdělanosti odumírá. Přitom se však nepozorovaně nashromáždil jiný poklad citátů. „Ve špatném životě neexistuje žádný správný.“ Tento Adornův výrok vyjádřil životní pocit celé generace osmašedesátníků a běda tomu, kdo jej nezná. Není možné bavit se na úrovni o německé minulosti bez Brechtova: „To lúno je stále plodné...“ a Celanova: „Smrt je mistr z Německa.“

Přirozeně, starý poklad citátů nebyl hozen přes palubu celý. Například Shakespeare vydržel bez úhony. Svůj kánon si podrželi rovněž naši západní sousedé. Zejména v anglicky mluvících zemích jsou oblíbené skryté citace a právě v těchto případech je možné uplatnit Shakespeara. A protože schopnost dešifrovat se cení, čerpají i názvy knih z klasických citátů: titul Huxleyho slavné utopie *Krásný nový svět* je citát ze Shakespearovy *Bouře* („Oh, brave new world, that has such people in it“); název románu Roberta Penna Warrena *Všichni královi muži* pochází z *Alenky v kraji divů a za zrcadlem* Lewise Carrolla („and all the king's horses and all the king's men couldn't put Humpty Dumpty together again“) a Hemingwayův román ze španělské občanské války *Komu zvoní hrana* převzal svůj název ze stejnojmenné náboženské básně Johna Donna („And therefore never send to know for whom the bell tolls; it tolls for thee“).

V přímé komunikaci tváří v tvář plní citace například i funkci pomrkávání: „Vždyť my si rozumíme, jsme přece z farářské rodiny.“ Když na nás někdo pomrkává a my netušíme, co tím chce říci, může nás to někdy i rozčilovat. A stejně tak se nám vede tehdy, když máme pocit, že kdosi něco cituje, a my nevíme, co to je. Pak je třeba chovat se jako při pomrkávání: znale se usmát a vypadat, jako bychom věděli, co to znamená. V žádném případě nesmíme propadnout panice anebo se vztekle dožadovat vysvětlení, nýbrž musíme vyčkávat: další průběh rozhovoru

otázku vyjasní. Sociologové mají pro tuto taktiku vyčkávání zvláštní pojem: nazývají je principem „atakdál“. Míni tím schopnost nás všech vydržet zprvu jistou míru nesrozumitelnosti v komunikaci v naději, že záhy bude vše jasné. Je to realistický princip. V případě vzdělanosti však při plošném užívání tohoto principu potřebujeme nebývale velkou toleranci nesrozumitelného.

Právě proto, že všichni mohou s touto tolerancí počítat, hodí se diskurz vzdělanců velmi dobře pro blufování. Z toho přirozeně těží různí taškáři, a zejména lidé se sklonem k podvádění druhých; vždyť každý si může vynalézat své vlastní citáty. Jak již řekl Goethe: „Kdo je silný v myšlení, tomu patří odměna.“ Nikdo neumí hned dokázat, že to Goethe nikdy neřekl, a vyvolávat debatu, která se nedá rozhodnout, by bylo hloupé.

Literatura mění složité vztahy mezi společenskými procesy a životy individuálních osob v cosi, co lze citovat, protože jim dává tvář a adresnost. V jejích příbězích se ztělesňují typické osudy, jimž se pak v příslušných postavách dostává konkrétní fyziognomie: Hamlet, Don Juan, Faust, Shylock, Robinson Crusoe, Don Quijote, Oidipús, Lady Macbeth, Anna Kareninová, Romeo a Julie, Alenka v kraji divů, Frankenstein atd. I tyto postavy jsou stejně jako žijící osoby „kompaktní informace“: dohromady tvoří okruh přátel, jenž sdružuje všechny členy dané společnosti. V tomto světle se jeví literární kritika jako snůška klepů o společných známých, jejichž prostřednictvím mohou zúčastnění porovnávat své soudy s druhými.

Vzhledem ke klepům stejně jako vzhledem k literatuře však existuje jistý rozšířený předsudek: je převážně mužský a zhruba tvrdí, že obojí není zcela vážné, protože je to ženská zábava. Ženy vskutku čtou literaturu častěji, protože se zjevně zajímají více o příběhy, osoby a osudy. Všem mužům však budiž řečeno: jinak než skrze příběhy nelze pozorovat „čas“. Pouze příběhy nám ukazují logiku různých časových průběhů. A jen prostřednictvím příběhů se dají vnímat takové nelineární procesy, jako jsou například sebe sama naplňující prorocství, tedy ta prorocství, která se vyplňují sama sebou, například vycházím-li z toho, že mne všichni mají za blázna. Kdo je posedlý touto myšlenkou, má brzy pravdu. A jen prostřednictvím příběhů žitých druhými můžeme pozorovat procesy, v nichž sami vezíme.

Kdo například nezná *Dona Quijota*, snadněji se zaplétá do zápasu s větrnými mlýny; kdo nečetl Millerovy *Čarodějky ze Salemu*, patrně se rychleji stane součástí zaslepeného davu, pronásledujícího svou oběť. Pouze četbou literatury získáváme odstup vůči sobě samým. Mnohá dcera, která právě odložila otce do starobince, se možná bude dívat na sebe trochu jinak, zhlédne-li představení *Krále Leara*.

Musíme si však přiznat, že potřeby zásobovat naši společnost příběhy se dnes ve značné míře ujala masová média, zvláště televize a film. A přesto existuje cosi, co zcela zřetelně vykazuje pouze román, totiž pohled do nitra postavy. Pouze v románě můžeme spoluprožívat, jak se postava cítí, stane-li se obětí davového pronásledování. Ve filmu sice vidíme štvanou postavu a můžeme se ztotožnit s jejím osudem, avšak pozorujeme ji pouze zvnějšku. V románu prožíváme lynčování stejně jako sama oběť, tj. vidíme svět jejím očima a sdílíme její prožitky.

V tom je román jedinečný. Umožňuje cosi, co neexistuje ani v žádném jiném druhu umění, ani v realitě: můžeme prožívat svět z perspektivy druhého člověka a současně pozorovat jeho prožívání.

Literárnímu vzdělání je však vlastní určitá záludnost: četbu literatury není možné nařídit. Číst musíme dobrovolně. V tom je literatura jako láska: musí ke čtení svádět. Číst proto, že musíme, je totéž jako proměnit lásku v manželskou povinnost.

Díky tomu, že literatura vybízí k dobrovolnosti, stává se sama zcela nemilosrdným testem, protože dobrá vůle zde nestačí. Zkouška citlivosti se spojuje se spontaneitou. Nemusíme se zamilovat natrvalo, ale pokud to alespoň jednou neprožijeme, na našem duševním rozpoložení se usadí stín. A stejně tak nemusíme přečíst každý román, ale ten, kdo nepřečetl žádný, je tak trochu neandertálec.

Odtud plyne rozumná rada, která je určena především mužům (ženy čtou tak jako tak). Jako byl dříve mladík zasvěcován do tajů tělesné lásky tak, že byl poslán do nevěstince, kde jej osvědčená kurtizána za peníze obezřetně přenesla přes práh zábran, tak by měl každý ke své iniciaci přečíst povinně jeden velký román, aby se pak mohl svěřit svým vlastním impulzům. Může pak ulehčeně říci „už nikdy“, anebo přijde románům na chuť. V každém případě však díky znalosti nějakého velkého románu překročí ve hře vzdělanosti hranici mezi literární vzdělaností a nevzdělaností. Dejme tomu, že román, který přečetl, je Musilův

Muž bez vlastnosti – ostatně vynikající volba, protože tento román téměř nikdo nečetl – a že se hovor v družném kruhu stočil na Kafku, kterého nečetl; nemusí se kvůli tomu účasti na hovoru vzdávat. Může například říci: „Kafka? Proč ne, ale Robert Musil to není.“ Tím vzbudí úžas celého kroužku. A i když by se někdo nebezpečně zachytil a otázel: „Jak to myslíte?“, může bez dalšího odpovědět: „Nuže, Musil mne přesvědčuje tím, že si všechno ztěžuje. Kafka je samozřejmě nesmírně efektní, ale nejsou to nakonec *jenom* efekty?“

Taková promluva nemůže být „vedle“; i na každou další otázku je možné odpovídat s odkazem na *Muže bez vlastnosti*. Musil se tak stane jeho hradem, z něhož může podnikat výpady a komentovat jakéhokoli, byť neznámého spisovatele, a do něhož se opět může uchýlit, pokud by hrozilo nebezpečí. Pokud někdo zná více velkých románů, vystupuje literární konverzace až na úroveň baseballu. Představme si, že znalec Musila přečetl také Joyce, Dos Passose a Flauberta (baseball má tři základní mety a jednu domácí), je v roli pálkujícího (*batter*) a čeká na míč. A nadhazovač (*pitcher*) proti němu vrhá míč jménem Kafka. Odpálí jej tak daleko, aby měl dost času přemístit se ze své domácí mety „Musil“ k nejbližší metě „Joyce“, a možná ještě dál; vrátí se přes metu „Dos Passos“ a „Flaubert“ až ke své domácí metě dříve, než se protivník zmocní míče „Kafka“, a dostihne jej někde mimo metu. Předpokladem takového *homerunu* je přirozeně to, že hráč zasáhne svou odpovědí míč přesně. Při takovém druhu sportu se pak může stát, že se nám literatura začne skutečně líbit, čímž je vše vyřízeno. O všem sice rozhodla návštěva nevěstince, avšak působení, které z ní vzešlo, smazalo její stopy. Od tohoto okamžiku se už ujímá vlády láska.

Tato analogie není násilná: nikde se člověk nedozví tolik o lásce jako v literatuře. To proto, že je jí podobná. Literatura svádí ke společnému prožívání, dovolává se fantazie a život zbavuje banálností. Literatura stejně jako láska zakládá určitou formu intimity. Literární postavy známe lépe než sama sebe. Tato blízkost je patrně dalším důvodem, proč se o literaturu silněji zajímají ženy než muži. A proto by měli být muži napřed zasvěceni do umění lásky, jak mu učí literatura.

Umění

Ten, kdo je zběhlý ve vzdělanosti, osvojí si diskurz umění snadno. Člověk mlčí. Místem tohoto mlčení je muzeum. Vyvinulo se z chrámu, v němž lidé uctívali bohy. Z nich se stali bohové umění. Člověk zbožně stojí před jejich díly a mlčí. Mlčení signalizuje uchvácení. V podstatě se tu chováme jako v kostele: hroužíme se do zbožné úcty před svatými obrazy. I na počátku malířství byly oltářní obrazy.

Toto mlčenlivé pozorování je mimořádně namáhavé. Mnozí pocítí smrtelnou únavu, už když vejdou do muzea. Jiní po pár minutách spatří přeludný obraz kavárny. Souvisí to s tím, že před obrazy se vzdáváme běžného vidění a nahrazujeme je viděním slavnostním. V normálních situacích rozdělujeme to, co vidíme, na věci důležité a bezvýznamné: své okolí členíme na popředí a pozadí. Představme si, že bych chtěl své přítelkyni darovat kabelku k narozeninám. Vím, že má být jednoduchá, pokud možno nevelká a z tmavorudé kůže. Hledám ve výkladech něco tomu podobného tak, že ohniskem svého pohledu kloužu jako kuželem kapesní svítilny po všech kabelkách, které by mohly přicházet do úvahy, zatímco vše ostatní mizí v pozadí. Trvá to tak dlouho, až se nakonec světelný kužel zastaví na jedné z nich. Tu pak zkoumám podrobněji. Zůstává stále v popředí. A buď pak vstoupím do obchodu, anebo hledám dál.

V muzeu tato metoda selhává. V umění není nic bezvýznamného, všechno zde má svůj význam. Proto tu ani neexistuje pozadí a popředí: všechno vidíme naráz. Zornice se rozšiřují, obraz před pohledem splývá, přesto se ale snažíme vidět ostře; zmocňuje se nás závrať, hledáme, kam bychom si honem sedli, ale není kam; namísto toho všude samé obrazy, máme halucinace a vidíme židle, Rembrandtova *Noční hlídka* mizí v šerosvitu a před naším zrakem se zjevuje přelud kavárny. Obracíme se k průvodci a otupěle se ptáme: „Nedáme si šálek kávy?“ A ten odpoví: „Už? Vždyť jsme přišli sotva před šesti minutami.“

K umění tedy potřebujeme především fyzickou rezistenci, anebo se musíme naučit zbavit se v muzeu muzeálního pohledu a zachovat si každodenní vnímání. Toho dosáhneme snadno, pokud se naučíme něco o řeči obrazů; u staršího malířství je symbolická, a to podle následujícího vzoru: sova znamená moudrost, pes melancholii, trojzubec v ruce panovníka má naznačit, že vládne mořím jako Neptun a vyhrál námořní

bitvu atd. Tato takzvaná ikonografie tradičního malířství renesance a baroka pochází z antické mytologie, novoplatónské filozofie a přirozeně i z bible, často je však zašifrovaná, proměněná a pozměněná. Může však posloužit tomu, abychom dokázali viděné analyzovat a jakoby přečíst. Porozumění pak zbavuje zoufalého pozorovatele vytřeštěného pohledu.

Anebo proběhneme muzeem, aniž bychom se dívali vpravo a vlevo, protože hledáme jen jednoho malíře, například Hieronyma Bosche, anebo nějaký určitý obraz, třeba *Vůz se senem*, anebo místnost s Canalettovými vedutami.

Výhodou tohoto opětovného nabytí normálního pohledu je, že odpovídá modernímu umění (zhruba od roku 1900). Ten, kdo v moderní galerii stojí nehybně zahloubán před kupou šrotu anebo zarámovanou mastnou skvrnou, přenesl na moderní umění postoj, který patří k umění tradičnímu. Podle toho, jak důležité se tváří, poznáváme, že nic nechápe. A že ani neví, že nic nechápe.

Mimo muzea, kde už zase smíme mluvit, je rozprava o umění stále ještě relativně nemá. Jediné, co musíme umět, je rozpoznávání malířů. Ale to se dnešní člověk již dávno naučil, když si osvojil identifikaci zboží na trhu. A stejně jako poznáme Burberry anebo kostým od Chanelu, stejně tak poznáváme i Rubense, van Dycka, Watteaua, Gainsborougha, Matisse a Degase, Renoira a Maneta a můžeme je pak řadit podle odlišností v dějinách stylu: baroko, rokoko, empír a impresionismus.

Filozofie a teorie

Filozofie se ve hře mezi vzdělanci objevuje pouze jako pozadí, v němž zní ozvěna toho, co se nazývá současnou aktuální scénou. Když člověk zrovna není profesionální filozof anebo fanoušek Descarta či Platóna, funguje znalost filozofie jen jako zázemí aktuálního trhu s myšlenkami, které se objevují v teoretických debatách.

Byla ovšem doba, kdy se filozofie vztahovala ke všem možným předmětům: mluvila o politice, společnosti, etice, o dobrém životě, přírodě atd. O to vše ji připravily speciální vědy anebo duch doby. Zůstala pouze otázka po myšlení samém. Vcelku vzato je filozofie zajímavá už jen jako tzv. teorie poznání, kroužící kolem otázky: jak funguje naše poznávací schopnost?

Omezíme-li filozofii jen na tuto perspektivu a ohlédneme-li se do minulosti, pak je zajímavá už jen od Kantovy doby. Filozofii dnes ostatně vystřídal to, čemu se říká teorie: nejasná směs vědy, ideologie a filozofie, která se vyhraňuje formou různých myšlenkových škol.

Tyto školy vládnu ideovému trhu, na němž si konkurují jako soupeřící gangy. Vládnu proto, že mají své zbraně. Zbraněmi jsou pojmy, s jejichž pomocí získávají jejich definice svrchovanou pozici, pokud jde o normy, slovník, popisy, problémy, způsoby tázání a rámce, k nimž odkazují.

Gangy mají svá jména. Existuje tedy gang strukturalistů, který je již relativně starý; anebo stále expandující gang radikálních konstruktivistů; gang systémových teoretiků, který se spřáhl s radikálními konstruktivisty; gang neomarxistů, skládající se už jen ze samých veteránů; anebo gang dekonstruktivistů, který s gangem multikulturalismu, feminismu a teorie diskurzu vytváří cosi jako federaci gangů, v níž gang teorie diskurzu přijal i některé členy, kteří se po rozpadu gangu frankfurtské školy stali bezdomovci.

Nejúčinnější, nejkratší a současně nejnesnadnější cesta ke vzdělanosti vede přes členství v nějakém takovém gangu. Chvíli se mezi nimi rozhlížíme, pak si jeden najdeme, který je nám nejvíce sympatický, a přivlastníme si arzenál jeho zbraní. K tomu ovšem bezpodmínečně patří, že skutečně porozumíme konstrukci jeho pojmů. Teprve když si osvojíme určitý systém pojmů, začneme patřit na scéně teorie k respektovaným postavám. Pak už se nemusíme nikoho bát, můžeme chodit svobodně s hlavou nahoře. V případě nějakých pochybností stačí jen ukázat zbraně, a hned si získáme úctu.

Taková teorie se zvládne snáz, než bychom předpokládali, dokonce tím snadněji, čím je náročnější. Vypadá to jako paradox, avšak žádný paradox to není. Náročná teorie se totiž zcela rozchází s tradicí a všechno zakládá nově. Kdo tedy nezná tradice, je v tomto případě ve výhodě. Vůbec není na škodu, jestliže neví nic předem, naopak, nemusí alespoň svůj způsob myšlení měnit. Vskutku správná teorie tvoří svět znovu. Proto se tomu, kdo prahne po vzdělanosti, doporučuje, aby začal právě tady. Vše, co potřebuje, je vytrvalost a vůle prosadit se.

Měl by si proto vyhledat nějakou relativně mladou teorii, protože ta odvrhla nejvíce prázdného balastu, a on se pak může rozvíjet spolu s ní.

Prvním kritériem výběru by mělo být to, že v takové teorii spatřuje jistý sex-appeal, jisté erotické vyzařování. A vůbec není nezbytné, aby věděl, proč tomu tak je. Naopak: kdyby to věděl, patrně by tento sex-appeal zmizel. Ona přitažlivost je vždy znakem toho, že daná teorie říká cosi, co prožitek adepta vzdělanosti problematizuje, a tím v něm vyvolává nepřekonatelné napětí a uvnitř jej stále zaměstnává. Přeskočí-li z nějaké teorie jiskra, pak je třeba držet se hesla: „Chyt se jí, tohle je tvoje teorie.“

A pak to pokračuje stejně jako v lásce: teorii obléháme, lichotíme jí, pozorujeme ji, laskáme, převracíme sem a tam a už ji nespouštíme z očí. Pak přijde hádka, následují krize, výčitky a smířování a nakonec i svatba.

Teprve jsme-li sezdáni s nějakou teorií, získali jsme občanství v zemi vzdělanosti. Ještě jednou si zopakujme, že takový vztah je nejrychlejší, nepřímější i nejnepřímější cesta. Strategicky je nejdůmyslnější a hodí se pro ty, kdo umí milovat a bojovat.